

بررسی و تحلیل اثرات روستا- شهرها و شهرهای کوچک در
توسعه روستایی (نمونه موردی: شهرستان نیشابور)

خدیجه بوذرجمهری (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، نویسنده مسؤول)

azar1334@gmail.com

حمید شایان (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد)

shayan34@yahoo.com

براتعلی خاکپور (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد)

khakpoor@um.ac.ir

علی طاهری (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور نیشابور)

Taheri235@yahoo.com

چکیده

طی سه دهه اخیر پژوهش‌های گوناگونی در زمینه کارکردها و تأثیرات توسعه روستا-شهرها و شهرهای کوچک در توسعه اقتصادی-اجتماعی کشورهای مختلف انجام شده است. تجربیات محققان ایرانی نشان‌دهنده نقش تعادل بخش فضایی، ارتقای شاخص‌های برخورداری روستائیان پیرامون از خدمات زیربنایی و اقتصادی-اجتماعی و تاحدودی افزایش زمینه‌های اشتغال غیرکشاورزی در این شهرها بوده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و جامعه آماری تحقیق مشتمل بر سه روستا-شهر قدمگاه، خرو و عشق‌آباد و روستاهای پیرامون آن‌ها در دو بخش زبرخان و میان جلگه شهرستان نیشابور است و حجم نمونه از ۲۰ روستای انتخابی و با استفاده از فرمول کوکران (۳۱۵۶ خانوار)، ۳۴۲ سرپرست خانوار روستایی تعیین شد. نتایج پژوهش نشان داد ایجاد روستا-شهرها به استناد تحلیل‌های آماری موجب تعادل فضایی-جمعیتی در ابعاد ناحیه‌ای شده و با استقرار خدمات متنوع اداری، اقتصادی-اجتماعی و رفاهی در این نواحی، از حدود ۶۰ درصد رفت و آمدهای غیرضروری و پرهزینه روستائیان به مرکز شهرستان جلوگیری نموده و همچنین در افزایش رضایت آن‌ها و ایجاد دیدگاه مثبت نسبت به توسعه منطقه، ایجاد بیش از ۲۵ نوع شغل جدید (دولتی و خصوصی) و تغییر مکان حدود ۳۰ تا ۸۰ درصد مراکز خرید و فروش محصولات کشاورزی از نیشابور به این شهرها شده است.

کلیدواژه‌ها: روستا-شهر، توسعه روستایی، شهرستان نیشابور

۱- مقدمه

یکی از مهمترین دستاوردهای توسعه اقتصادی پس از جنگ جهانی دوم، کاربرد نظریات اقتصاد فضا بوده است که با زیربنای تفکر رشد ناموزون و رویکرد قطب رشد شکل گرفته است و تأثیرات بسیاری بر نظام سکونتگاهی ملل مختلف گذاشته و راهبردهای توسعه را به سوی پدیده شهرنشینی و صنعتی شدن متمرکز نموده است. این نظریات همراه با تأخیر و در زمان‌های گوناگون توسط بیشتر کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران استقبال شده‌اند. نظام فضایی - جمعیتی ایران تا سال ۱۳۳۵ همگونی نسبی داشته است و به صورت کهکشانی بوده است که ارتباط ارگانیکی بین شهرهای کوچک و بزرگ و همچنین شهرها و مراکز روستایی هر منطقه وجود داشته است (زیاری، ۱۳۸۸: ۹۴). اما از سال ۱۳۳۵ به بعد با کاربرد نظریات اشاره شده، عدم تعادل و نابرابری در این نظام به وجود آمد (فرودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۰) و پس از آن تحولات اقتصادی - اجتماعی و سیاسی کشور - افزایش درآمدهای نفتی و سرمایه‌گذاری در شهرها، اصلاحات ارضی، تشویق روستائیان به اشتغال در صنایع شهری، جنگ تحمیلی و مواردی از این قبیل - سبب تمرکز شهری در نخستین شهر و یا اولین شهرهای کشور شده است. همچنین موجب تمرکز منابع و زیرساخت‌ها در این شهرها، سرمایه‌گذاری اندک در بخش کشاورزی و عمران روستاها، تخلیه روستاها و مهاجرت گسترده روستائیان به شهرها گردیده است (کامروا، ۱۳۷۹: ۷۵-۸۲). برنامه‌ریزان توسعه ملی از یک سو در پی کاهش مشکلات کلان‌شهرها، کنترل مهاجرت‌های روستا-شهری، تمرکززدایی از ساختار اقتصادی - اجتماعی و توسعه متوازن منطقه ای بوده‌اند و از سوی دیگر در چند دهه اخیر برپایه رویکرد توسعه ناحیه‌ای برای ایجاد روابط منطقی بین نقاط شهری و روستایی، به مجموعه اقداماتی توجه نموده‌اند که از جمله می‌توان به تمرکززدایی فضایی از طریق مطالعات طرح کالبدی ملی، طرح‌های آمایش منطقه‌ای، توسعه شهرهای متوسط، کوچک و روستا-شهرها و مواردی از این قبیل اشاره کرد (زبردست، ۱۳۸۶: ۳۳).

جانسون^۱ از نظریه‌پردازان مشهور در زمینه توسعه فضایی است که رمز توسعه اقتصادی کشورهای توسعه یافته را ارتباط بین مراکز شهری و نواحی پیرامونی آن‌ها و پیدایش الگوی فضایی

1. Johnson

دانسته است که براساس آن مکان های مرکزی در فضاهای مناسب قرار می گیرند و موجب تجاری شدن کشاورزی و تسهیل در امر مبادله مؤثر کالا و خدمات می شوند (Johnson, 1970: 29). میسرا^۱ نیز یکی از نظریه پردازان معروف توسعه روستایی است که معتقد بود فاصله های اجتماعی و اقتصادی بسیاری بین روستاها و شهرها وجود دارد و با ظهور جوامع روستا- شهری که از نظر اجتماعی به روستاها نزدیکترند اما از نظر اقتصادی و سازمان یافتگی بیشتر شبیه شهرها هستند، این فاصله می تواند کاهش یابد (میسرا، ۱۳۶۶: ۳۵). دنیس راندینلی^۲ و راددل^۳ تأکید کرده اند «فقر روستایی معمول در کشورهای در حال توسعه، با ارایه امکانات خدماتی و اساسی به نواحی روستایی در سکونتگاه های پراکنده و کوچک برطرف می شود. بنابراین توسعه کشاورزی و صنعتی کردن در مقیاس کوچک و همچنین توسعه زیرساخت سرمایه گذاری ها در روستا- شهرهای موجود در مجموعه های فضایی این کشورها می تواند سطوح میانی ضعیف سکونتگاه ها را تقویت کند و در واقع جوامع بدون گسترش کنش متقابل بین روستاها، بازار شهرها، شهرهای متوسط و نواحی کلان شهری، نمی توانند به توسعه متوازن دست یابند». پیروان نظریه ای که در زمینه توسعه به نقش شهرهای کوچک توجه دارند معتقدند در صورتی که امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و سایر نیازهای اساسی در شهرهای کوچک تأمین شوند، مسیرهای مهاجرتی تغییر یافته و شهرهای کوچک به جای شهرهای بزرگ، مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهند بود (شکویی، ۱۳۷۳: ۴۱۴-۴۱۳). از آنجاییکه کانون های کوچک شهری، اولین هسته های شهری و حلقه پیوند نواحی روستایی و شهرهای بزرگتر به شمار می روند، در مرحله نخست هرگونه فعالیت بی واسطه در این کانون ها، حوزه های روستایی را تحت تأثیر قرار می دهند (فنی، ۱۳۷۵: ۵۴-۵۳). همچنین برپایه تجربیات بیشتر کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین معلوم شده است نقش روستا- شهرها و شهرهای کوچک در توسعه اقتصادی- اجتماعی و به ویژه توسعه روستایی در این کشورها اهمیت داشته و تأثیرگذار بوده است (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۸). در ایران توسعه روستا- شهرها، با

1. Misra

2. Dennis, A

3. Ruddl

اعمال سیاست تبدیل روستاهای بزرگ به شهر انجام شد (طاهرخانی، ۱۳۷۸: ۱۸). طی دوره‌های زمانی ۱۳۴۵-۱۳۳۵، ۱۳۵۵-۱۳۴۵، ۱۳۶۵-۱۳۵۵، ۱۳۷۵-۱۳۶۵، و ۱۳۸۵-۱۳۷۵ به ترتیب ۷۲، ۹۵، ۱۲۳، ۱۱۶ و ۴۰۶ روستا به شهر تبدیل شدند و در مجموع تعداد شهرهای کشور از ۲۰۰ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۰۱۲ شهر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است (پورتال مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵-۱۳۳۵). در دهه ۱۳۸۰، پس از این که معیارهای شناخت شهر بر پایه تبصره الحاقی ماده ۴۳ قانون تعاریف و تقسیمات کشوری (مصوب ۱۳۷۱/۲/۲۳) تغییر یافت، برای سهولت بیشتر ارتقای مناطق روستایی به شهر، سرعت این تحولات افزایش یافت (راد، ۱۳۸۰: ۵۰) و براساس آمار اشاره شده، در دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵، تعداد شهرهای کشور نیز نسبت به کل شهرهای کشور، در حدود یک سوم افزایش یافت. براساس آمارهای رسمی در دوره اشاره شده، استان خراسان و شهرستان نیشابور نسبت به کل کشور، دارای بیشترین میزان تبدیل نقاط روستایی به شهر بوده‌اند؛ به طوری که تعداد شهرهای استان با وجود تقسیم به سه استان، از ۴۷ شهر در سال ۱۳۶۵، به ۶۶ شهر در سال ۱۳۸۵ (به علاوه ۱۶ شهر در خراسان شمالی و ۲۱ شهر در خراسان جنوبی) افزایش یافت و تعداد شهرهای نیشابور نیز از ۴ شهر در سال ۱۳۷۵، به ۷ شهر در سال ۱۳۸۵ گسترش یافت. بنابراین با در نظر گرفتن توسعه کمی روستا-شهرها در کشور، استان و منطقه مورد مطالعه و همچنین کارکردهای متنوع آن، سوالات اساسی پژوهش به شرح زیرند:

- ۱- آیا ایجاد و توسعه روستا-شهرها، موجب توزیع متعادل جمعیت در سطح ناحیه‌ای و تغییر در اولویت مهاجران روستایی منطقه مورد نظر شده است؟
- ۲- ارتقای نقش سیاسی، اداری و خدماتی روستا-شهرها چه تأثیری بر میزان رضایت اجتماعی در زمینه عملکرد خدماتی این نواحی و دیدگاه روستائیان نسبت به توسعه منطقه داشته است؟

۲- پیشینه پژوهش

مطالعه شهرهای کوچک و ارتباط آن با توسعه روستایی، اولین بار توسط جانسون در سال ۱۹۷۰ و با بحث درباره مراکز توسعه‌ای روستایی فانل (۱۹۷۶) آغاز گردید (فنی، ۱۳۷۵: ۱۰). اگرچه پیشتر

مطالعات جان فریدمن^۱ در سال ۱۹۶۶ و بری^۲ در سال ۱۹۶۷ و پس از آن ارایه نظریه توسعه روستا-شهری توسط فریدمن و داگلاس^۳ در سال ۱۹۷۵ در ناگویای ژاپن، نقش اساسی در تکمیل این راهبرد داشته‌اند (رکن‌الدین افتخاری و خرامه، ۱۳۸۰: ۳۷) و (فریدمن و داگلاس، ۱۳۶۳: ۷).

در سال ۱۹۷۶ دنیس راندینلی با الهام از نظریات جانسون، راهبرد «عملکردهای شهری در توسعه روستایی» با به عبارتی یوفرد^۴ را مطرح نمود که باری دیگر بر اهمیت توسعه این شهرها، تأکید کرد. در دهه ۱۹۸۰ میلادی راندینلی و راددل به عنوان مهندسان مشاور آمریکایی مؤسسه U.S. A.I.D^۵ الگوی یوفرد را در کشور فیلیپین اجرا نمودند. این راهبرد بعدها طی پروژه ای در بخش پوتوسی بولیوی آزمایش و بازبینی شد که هدف عمده آن کمک به کاهش فقر روستایی و افزایش تولید و درآمد روستایی بوده است (خرراط زبردست، ۱۳۷۷: ۲۷). در سال ۱۹۷۹، مایک داگلاس در مقاله‌ای با عنوان «توسعه روستا-شهری؛ گزینه‌ای برای توسعه ناحیه ای در آسیا» که در کنفرانس سالانه انجمن مطالعات توسعه ارایه کرد، چارچوب نظریه را بیش تر روشن نمود. فریدمن نیز در تحقیقات خود در سال‌های ۱۹۸۱ و ۱۹۹۶، از این نظریه به عنوان مدل مناسبی برای توسعه روستایی کشورهای آسیایی یاد کرده است و توسعه آن را عامل تعدیل کننده شهرنشینی، افزایش سطح زندگی روستایی، افزایش فرصت های شغلی، کاهش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها معرفی نموده است. همچنین مطالعات اس. آرتور^۶ در سال ۱۹۸۴ نشان داده‌اند این راهبرد که به عنوان سیاست توسعه درونی محسوب شده است و به امکانات بالقوه محلی متکی است، رویکرد مناسبی برای توسعه روستایی در مقایسه با نظریه‌های قطب رشد هستند (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۲۳۷-۲۳۶).

در کشورهای اروپایی، توسعه شهرهای کوچک به لحاظ تجربی از دهه ۱۹۶۰ به بعد در قالب بازسازی شهرهای ویران صورت گرفته است و پس از جنگ جهانی دوم با ایجاد شهرهای جدید

1 . Friedmann, J

2 . Barry, B

3 . Daouglass, F

4 . UFRD-Urban Function in Rural Development

5 . United States Agency for International Development

6 . Arthur, S

(باغ‌شهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری کلان‌شهرها و مواردی از این قبیل) ادامه‌یافت اما از دهه‌های ۸۰-۱۹۷۰ در قالب طرح‌های آمایش سرزمین و ایجاد شهرهای الگوی اروپایی مورد توجه خاصی قرار گرفت. از جمله کشورهای موفق درین زمینه می‌توان به آلمان، بلژیک، فرانسه، هلند اسپانیا، ایالات متحده و مواردی از این قبیل اشاره نمود (توفیق، ۱۳۸۴: ۳۵۸-۱۲۵) و (Allingham, 2009: 90). در کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین عمدتاً از دهه ۱۹۸۰ میلادی توسعه شهرهای کوچک مورد توجه برنامه‌ریزان توسعه قرار گرفت و سپس محققان و کارشناسان سازمان ملل، بانک جهانی و سایر متخصصین، پژوهش درباره اثرات فضایی و اقتصادی را در این کشورها آغاز نمودند و پس از اجرای راهبرد مذکور، کشورهای موفق را بررسی و معرفی نمودند که از جمله می‌توان به کشورهای اندونزی، چین، ژاپن، فیلیپین، کره جنوبی، مالزی، هند، تانزانیا، غنا، کنیا، نیجریه، مصر، برزیل، آرژانتین و کشورهای دیگر اشاره نمود (توفیق، ۱۳۸۴: ۳۵۸-۱۲۵). جدول (۱) بخشی از نتایج مطالعات جهانی را نشان داده است.

جدول ۱: برخی از تجارب خارجی در زمینه نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی

شماره	محقق	نتایج تحقیق
۱	Ito T., Tanifuji M.	شهرهای کوچک نقش مؤثری در ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی و فراهم کردن تسهیلات و امکانات شهری و خدماتی داشته‌اند (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۲۴۵).
۲	Pederson, P. O.	توسعه شهرهای کوچک در آفریقا به یکپارچگی فعالیت‌های غیرزراعی و اتصال اقتصاد آن‌ها با اقتصاد روستاهای پیرامون و اقتصاد ملی این کشورها موثر بوده است (Pederson, 1995: 76-84).
۳	N. A. M. R. Bulgaria	توسعه شهرهای کوچک در بلغارستان سبب ارایه زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی، امکانات ارتباطی، اینترنت و همچنین تأمین مالی برای توسعه محلی این کشور شده- اند (N. A. M. R. B., 2003: 25).
۴	Satterthwaite, D. & Tacoli C.	شهرهای کوچک آفریقا با تهیه بازارهای محلی برای محصولات کشاورزی، در توسعه روستایی و منطقه ای و کاهش فقر نقش مؤثری داشته‌اند (Satterthwaite & Tacoli, 2003: 12-30).

توسعه شهرک‌های روستایی در غنا، سبب جذب مهاجرین روستایی و کاهش مهاجرت به شهرهای بزرگتر و تعادل فضایی غنا مؤثر بوده‌اند (OWUSU, 2005: 60-61).	OWUSU, G.	۵
آنالیز تفاوت‌ها و توزیع منابع در شهرهای کوچک توانسته چالش‌ها و قابلیت‌های توسعه منطقه‌ای را مشخص سازد (Hannah, 2008: 15).	Hannah V.	۶
شهرهای کوچک اروپا (روهر آلمان، هلند و...) نقش مهمی در افزایش مشارکت محلی، احیاء برخی صنایع سنتی و تحقق شهرهای اینترنتی در ارتباط با متروپلیتن‌ها داشته است (Allingham, 2009: 919-924).	Allingham, P.	۷
شهرهای کوچک در کارولینای آمریکا سبب تجدید حیات سکونت، ترغیب مشارکت، جذب سرمایه، ایجاد اشتغال ایالتی، بازارها و زیرساخت‌ها و توسعه روستایی پیرامون شده است (Hall & Pulver, 2009: 2-3).	Hall, B. R. & Pulver, R.	۸

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

در ایران توجه به راهبرد توسعه شهرهای کوچک و روستا- شهرها از زمان تدوین دو برنامه پنجم و ششم عمرانی (۵۶-۱۳۵۲) و طرح آمایش سرزمین پیش از انقلاب اسلامی مطرح شد (قدیری معصوم و نجفی کانی، ۱۳۸۲: ۱۱۴-۱۱۳). پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در طرح جدید آمایش (۱۳۸۱-۱۳۶۱)، عمده‌ترین محور استراتژی آمایش شهری در درازمدت، پس از شهرهای اصلی، توسعه شهرهای متوسط کوچک و شهرهای کوچک بوده است.

توسعه روستا- شهرها به عنوان حوزه مستقل پژوهشی، اولین بار در سال ۱۳۶۸ توسط کارشناسان سازمان برنامه و بودجه، در طرح جامع توسعه استان چهارمحال و بختیاری (جلد ۱۶)، در سال ۱۳۷۴ در طرح جامع استان کرمان (جلد ۱۲) و در سال ۱۳۷۶ در طرح جامع استان مرکزی مورد توجه قرار گرفت (شیخی، ۱۳۸۲: ۱۱). همچنین پس از آن در برنامه‌های پنج ساله توسعه اول، دوم و سوم اقتصادی- اجتماعی ایران در سیاست‌های بخش عمران شهری، تمرکززدایی از تهران و افزایش سرعت توسعه شهرهای کوچک و میانی و کاهش رشد کلان‌شهرها به عنوان مهم‌ترین عوامل توازن فعالیت و جمعیت انگاشته شدند (خراط زبردست، ۱۳۸۳: ۵۸-۵۶). در طرح ایران ۱۴۰۰ نیز توسعه شهرهای کوچک با تحقق شعار «ورود به ایران ۱۴۰۰ با ایجاد ۱۴۰۰ نیک شهر اسلامی» مورد توجه قرار گرفت (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۲۳۳). متأسفانه در سیاست‌های کلی دو برنامه

چهارم (۸۸-۱۳۸۴) و پنجم توسعه (۹۳-۱۳۸۹) و افق چشم‌انداز بیست‌ساله کشور (۱۴۰۴)، به مفادی از راهبردهای عدم‌تمرکز در کلان‌شهرها اشاره‌شد اما سیاست مشخصی برای توسعه شهرهای کوچک در نظر گرفته‌نشده.

تجارب پژوهشگران ایرانی عمدتاً در دو گروه مورد توجه قرار گرفته‌اند؛ الف- مطالعاتی که به بررسی اثرات توسعه شهرهای کوچک در ابعاد منطقه‌ای پرداخته‌اند و ب- مطالعاتی که اثرات ناحیه‌ای توسعه این گونه شهرها را بر روستاهای پیرامون مورد بررسی قرار داده‌اند. در ادامه برخی از مهمترین مطالعات گروه الف (ابعاد منطقه ای) آمده‌است.

نتایج بررسی‌های فنی (۱۳۷۵) نشان داده‌است شهرهای کوچک استان در جذب و اسکان سرریز جمعیتی و تعادل نظام استقرار جمعیت مؤثر بوده‌اند و با توزیع و ارایه کارکردهای اقتصادی (خدماتی، کشاورزی و صنعتی) در توسعه منطقه و حوزه نفوذ روستایی خود تأثیرگذار بوده‌اند (فنی، ۱۳۷۵: ۲۳۵-۲۳۲).

نادری ورندی (۱۳۷۸) در بررسی‌های خود به این نتیجه رسیده‌است که شرایط جغرافیایی مازندران منجر به شکل‌گیری سکونتگاه‌های مترکم در نواحی جلگه‌ای شده‌اند و به دلیل ضعف خدمات‌رسانی نواحی کوهستانی مهاجرین به آن‌جا رفته‌اند. بنابراین ایجاد روستا- شهرها نقش مهمی در تعادل فضایی- جمعیتی و ارایه خدمات و زیرساخت‌ها به نواحی روستایی استان داشته- است (نادری ورندی، ۱۳۷۸: ۱۸۶-۱۸۴).

بررسی‌های ایزدی خرامه (۱۳۸۰) نیز نشان داده‌است تبدیل روستاها به شهر، مانع افزایش نابرابری توزیع جمعیت شهری در طبقات مختلف شده‌است اما نقش محدودی در افزایش فرصت‌های شغلی، کاهش مهاجرت روستایی به شهرهای بزرگ و تثبیت جمعیت روستاها داشته‌است؛ به طوری که هر چه از زمان تبدیل روستاها به شهر بیشتر گذشته‌است، میزان و کیفیت کارکرد خدماتی این شهرها افزایش یافته‌است (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۵۵۲-۵۴۵).

رضایی و تقوایی (۱۳۸۸) با بررسی استان ایلام دریافتند دو شهر کوچک ایوان و دهلران در شمال و جنوب ایلام در تعادل فضایی- جمعیتی استان نقش داشته و با تبدیل شدن به مراکز رشد، در توسعه منطقه ای استان و کاستن اثرات قطبی شهر ایلام مؤثر بوده‌اند (رضایی و تقوایی، ۱۳۸۸: ۱۷-۱۶).

پژوهش نوری و همکاران درباره استان یزد نشان داده‌است طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵ توزیع جمعیت در استان یزد نابرابر و نامتعادل بوده‌است اما با بررسی شاخص‌ها از سال ۸۱ تا ۸۵ معلوم شد علت تعادل فضایی در نظام سکونتگاهی یزد توسعه شهرهای کوچک بوده- است (نوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۵-۷۴). نتایج پژوهش‌های تجربی که درمورد اثرات روستا- شهرها در سطح ناحیه ای انجام شده است در جدول (۲) آمده‌است.

جدول ۲: نتایج برخی از مطالعات ناحیه ای موضوع

ردیف	محقق / منطقه	نتایج
۱	شیرازی حمیدیه، خوزستان	ارتقای حمیدیه سبب تمرکز خدمات و زیرساخت‌ها و مهاجریذیری آن در منطقه شده، اما ضعف زیربنای اقتصادی سبب مراجعه تولیدکنندگان به اهواز و خروج سرمایه‌ها شده‌است (شیرازی، ۱۳۷۸: ۱۴۵).
۲	علیمدنی تربت حیدریه	فیض آباد در ارائه خدمات اساسی مؤثر عمل کرده و در مبادلات اقتصادی و کشاورزی و ایجاد بازار برای تولیدات روستایی و جذب بخشی از نیروی کار مازاد روستایی نقش مهمی داشته‌است (علیمدنی، ۱۳۷۹: ۲۱۷-۲۱۰).
۳	شینیخی خنداب، اراک	ایجاد خنداب و استقرار خدمات و زیرساخت‌ها در آن سبب کاهش مهاجرت‌های روستایی و خارج شدن روستاهای منطقه از حاشیه و انزوای جغرافیایی شده‌است (شینیخی، ۱۳۸۲: ۱۵۵-۱۵۲).
۴	پشاه آبادی کامیاران کردستان	کامیاران در جذب ۵۰ درصد مهاجرین روستایی و ارایه ۸۰ درصد خدمات اداری، اقتصادی و رفاهی روستاهای پیرامون نقش داشته است و به کانونی جهت فروش تولیدات زراعی تبدیل شده‌است (پشاه آبادی، ۱۳۸۵: ۱۸۷-۱۸۰).
۵	ضیاء توانا و .. حویق، گیلان	ارتقای حویق سبب پر شدن مراکز خدمات شهری در حوزه های روستایی، اشتغال غیرکشاورزی و تقویت خدمات تجاری، آموزشی و بهداشتی منطقه شده‌است (ضیاء توانا و امیر انتخابی، ۱۳۸۶: ۱۲۸-۱۲۶).
۶	رضوانی و همکاران رونیز، فارس	ارتقای رونیز سبب استقرار خدمات و کاهش مراجعات روستائیان به شهر استهبان و یکی از عوامل مهم عدم مهاجرت آن‌ها و توسعه روستایی و ناحیه ای منطقه شده‌است (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۵۷-۵۶).
۷	سیفالهی و .. اژیه-زاینده رود	ارتقای اژیه در جذب جمعیت جوان و باسواد روستاهای پیرامون به ویژه در بخش کشاورزی مؤثر بوده است؛ ارتقاء در تغییر فعالیتهای سستی به نوین کشاورزی نیز نقش داشته است (سیفالهی و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۴-۹۳).
۸	آذرخش و همکاران چرام، کهگیلویه	ارتقای چرام در افزایش کارکردهای خدماتی-رفاهی ناحیه نقش مهمی داشته‌است اما در کاهش مهاجرت روستائیان به شهرهای بزرگتر و جذب جمعیت روستاها نقش کمتری داشته‌است (آذرخش و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۶).

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

۳- روش تحقیق

این تحقیق پژوهشی کاربردی است و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری شامل سه روستا-شهر قدمگاه، خرو و عشق‌آباد و روستاهای پیرامون آن‌ها در دو بخش زیرخان و میان‌جلگه در شهرستان نیشابور است (دلیل انتخاب سه روستا-شهر مورد اشاره این است که حداقل ۱۰ سال از زمان شهر شدن آنها گذشته است). اطلاعات مورد نیاز از منابع کتابخانه‌ای و میدانی و با تکنیک‌های مشاهده، مصاحبه و تکمیل پرسشنامه گردآوری شده‌اند. جامعه نمونه در سه مرحله مشخص شد؛ در مرحله اول با استفاده از فرمول کوکران از ۱۲۴ روستای دو بخش اشاره شده، ۹۴ روستا انتخاب شد. در مرحله دوم براساس روش درصد آماری، از بین ۲۰ درصد روستا، معادل ۱۰ روستا برای هر بخش به عنوان حجم نمونه روستاها تعیین گردید و با روش نمونه‌گیری سیستماتیک از بین روستاهای بالای ۲۰ خانوار (سال ۱۳۸۵)، ۱۰ روستای مورد اشاره همراه با تعداد خانوارهایشان مشخص شدند. در مرحله سوم با استفاده از فرمول کوکران، از مجموع خانوارهای ۲۰ روستای نمونه (۳۱۵۶ خانوار) ۳۴۲ سرپرست خانوار روستایی به عنوان نمونه انتخاب شدند که براساس روش تخصیص متناسب با حجم، ۲۰۵ نمونه برای بخش زیرخان و ۱۳۷ نمونه برای بخش میان‌جلگه تعیین گشت و سپس با توجه به نسبت جمعیت روستاهای هر بخش، تعداد نمونه‌ها مشخص شد و پرسشنامه‌ها تکمیل شدند. نظرات اساتید دانشگاه، کارشناسان اداره جهاد کشاورزی، شهردارها و اعضای شورای بخش و روستا-شهرها، مبنای روایی یا اعتبارسنجی صوری و محتوایی پرسشنامه‌ها قرار گرفت و به منظور سنجش میزان پایایی ابزار پژوهش از تحلیل آماری آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن برای مقیاس پرسشنامه‌های مقدماتی در بخش زیرخان (۴۰ نمونه - ۲۰ درصد) ۰/۹۶۹ و برای مقیاس پرسشنامه‌های مقدماتی در بخش میان‌جلگه (۳۰ نمونه - ۲۰ درصد) برابر با ۰/۹۵۷ به دست آمد که نشان‌دهنده قابلیت اعتماد آن‌ها برای سنجش مقیاس اصلی پژوهش می‌باشد.

۳-۱- منطقه مورد مطالعه

شهرستان نیشابور یکی از شهرستان‌های استان خراسان رضوی است که در حاشیه شرقی کویر مرکزی ایران واقع شده است و مرکز آن - نیشابور - در فاصله ۱۲۰ کیلومتری غرب مشهد و ۷۶۸ کیلومتری شرق تهران قرار دارد. این شهرستان براساس آخرین سرشماری رسمی کشور (۱۳۸۵)،

از نظر تعداد آبادی دارای سکنه و تعداد شهر رتبه اول را داشته است و به لحاظ جمعیت کل دارای رتبه دوم در استان بوده است. جدول (۳) تحولات شهرنشینی در منطقه را نشان داده است:

جدول ۳: تحولات جمعیت، نقاط شهری و تقسیمات سیاسی نیشابور طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۹۰

ردیف	سال محدوده	۱۳۷۵			۱۳۹۰			
		جمعیت	درصد	تعداد	وسعت Km2	جمعیت	درصد	تعداد
۱	شهرستان	۴۱۲۹۰۴	٪۴۱	۴	۸۷۲۲	۴۳۳۸۵۴	۶۰/۶	۷
۲	زبرخان	۶۲۱۷۳	٪۱۲/۴	۲	۹۲۳	۵۸۴۹۰	٪۳۶/۶	۳
۳	میان جلگه	۳۸۳۷۷	۰	۰	۲۸۲۴	۳۷۶۵۳	٪۳/۴	۱

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

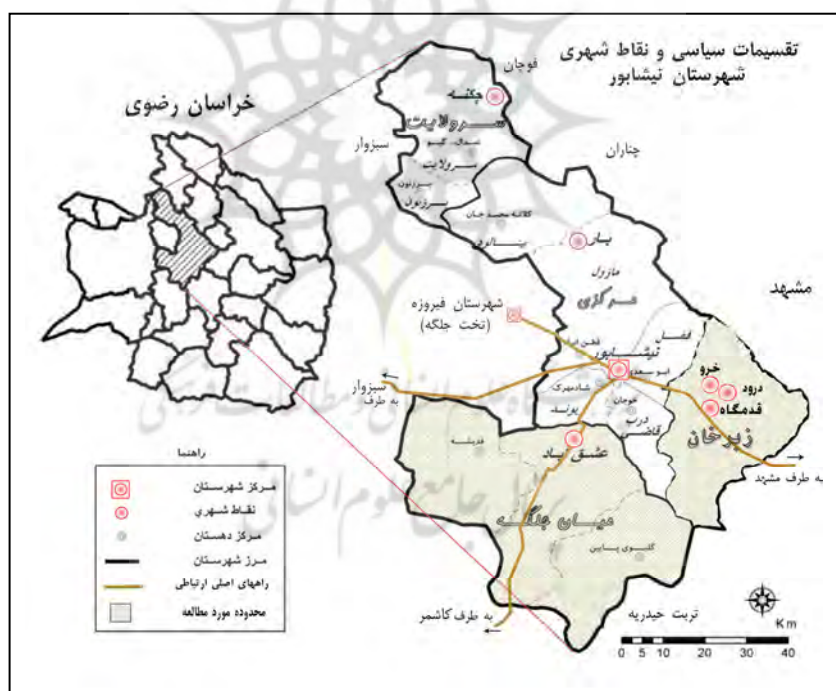
نرخ شهرنشینی نیشابور با رقم ۱۹ درصد در سال ۱۳۴۵، با افزایش سه برابری به ۶۰/۶ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است و نقاط شهری آن در سال ۱۳۷۵ مشتمل بر چهار شهر نیشابور، بزغان، درود و قدمگاه و در سال ۱۳۹۰ شامل هفت شهر نیشابور، درود، قدمگاه، خرو (در سال ۱۳۷۹ ارتقاء یافته است)، عشق آباد (۱۳۸۰)، چکنه (۱۳۸۱) و بار (۱۳۸۸) بوده است. در سال ۱۳۸۷ شهرستان جدید فیروزه از نیشابور تفکیک شد و دو شهر همت آباد و گرماب نیز در سال های ۱۳۸۸-۱۳۸۹ در حوزه سیاسی آن ایجاد گردید. بنابراین در صورتی که تعداد شهرهای شهرستان جدید را در این محدوده جغرافیایی در نظر بگیریم، نقاط شهری منطقه از رقم ۵ شهر با رشد دو برابری به ۱۰ شهر افزایش یافته است.

روستا- شهرهای مورد مطالعه پژوهش براساس شکل (۱)، به شرح زیر هستند:

۱- روستا- شهرهای قدمگاه رضوی، خرو و روستاهای پیرامون آنها در بخش زبرخان در دامنه جنوبی رشته کوههای بینالود واقع شده اند و فاصله این شهرها تا نیشابور در غرب، ۲۴ و ۲۰ کیلومتر می باشد. زبرخان با مرکزیت شهر قدمگاه، حدود ۱۳/۶ درصد از مساحت جدید شهرستان نیشابور (۱۳۹۰) را به خود اختصاص داده است و با تراکم جمعیت ۶۳/۴ نفر در هر کیلومتر مربع از متراکم ترین بخش های استان می باشد. این بخش در نزدیکی دومین کلان شهر کشور (مشهد مقدس) قرار گرفته است و راه مواصلاتی تهران- مشهد از آن عبور کرده است و هر ساله از موقعیت حضور

و تردد یک و نیم میلیون گردشگر و زائر مشهد مقدس برخوردار بوده‌است که براین اساس دورنمای توسعه آن مشخص شده‌است. قدمگاه به دلیل سابقه تاریخی - مذهبی (ورود امام رضا (ع) و ایجاد یادمان‌هایی در آن)، از دیرباز مورد توجه ساکنین منطقه و زائران مشهد بوده‌است و ارتقای آن با اقبال عمومی و سیاسی و اهمیت روزافزون مواجه شده‌است.

روستا-شهر خرو در فاصله ۴ کیلومتری غرب قدمگاه قرار دارد که در سال ۱۳۷۹، با احتساب دو روستای خرو علیا و سفلی به شهر ارتقاء یافته‌است و در سال ۱۳۸۶ با ادغام روستای ساحل برج، شهرک صنعتی خیام و شهرک مسکونی امام رضا (ع)، به شهری خطی تبدیل شده‌است که از جاده اصلی ارتباطی نیشابور-مشهد، ۲ کیلومتری فاصله دارد. امروزه موقعیت مناسب این شهر در مجاورت دومین قطب صنعتی استان و برخوردار از باغ‌های انبوه آلو، هلو، گردو، سیب و مواردی از این قبیل، بزرگترین مراکز عمده تولید و خرید و فروش آلو(خشکبار) در شرق کشور می‌باشد.

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

۲- روستا- شهر عشق آباد در بخش میان جلگه (مرکز بخش) به همراه روستاهای پیرامونش، در فاصله ۲۰ کیلومتری جنوب شهر نیشابور و در مسیر جاده اصلی ارتباطی نیشابور-کاشمر قرار گرفته است که به دلیل استقرار در حاشیه نواحی خشک و بیابانی جنوب نیشابور، آب و هوای نیمه بیابانی دارد. از جمله ویژگی های مهم این بخش، وزش بادهای محلی مزاحم در ابتدای سال و تراکم محدود جمعیت برابر با ۱۳/۳ نفر در هر کیلومتر مربع است.

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- اثرات فضایی- جمعیتی روستا-شهرها و ماندگاری جمعیت حوزه نفوذ

در این پژوهش با استفاده از روش ها و تحلیل های آماری کشف پذیری جمعیتی، ضریب آنروپی و جینی، تحولات فضایی- جمعیتی منطقه در دو دوره قبل و بعد از ایجاد روستا-شهرها مورد بررسی قرار گرفته است.

۸۰ درصد روستائیان در دو بخش زبرخان و میان جلگه، ارتقای سکونتگاه روستایی به شهر را، مشتمل بر بهبود شرایط زیستی، توسعه اقتصادی و اجتماعی آن مکان و روستاهای پیرامون دانسته اند. بر این اساس ایجاد روستا-شهرها و استقرار خدمات زیربنایی و اداری در این نواحی که خدمات مورد نیاز روستائیان را تأمین می کنند، به عنوان عاملی ثانویه و غیرمستقیم عدم تمایل مهاجرت روستائیان به شهرهای بزرگ مطرح شده است.

بخش زبرخان، به دلیل برخورداری از شرایط مناسب اقتصادی، باغداری تجاری، دسترسی به اغلب خدمات اساسی و توسعه شبکه های ارتباطی و حمل و نقل به عنوان اولویت مهاجرت ۷۰ درصد روستائیان (در صورت اجبار) به شهر نیشابور به شمار رفته است و پس از آن قدمگاه رضوی به دلیل موقعیت چهارراهی، اهمیت و ارزش مذهبی و امکان پرداختن به خدمات گردشگری، در اولویت مهاجرت ۲۰ درصد روستائیان قرار گرفته است. در این بخش تنها ۶ درصد، شهر خرو را به عنوان اولویت مهاجرت خود انتخاب کرده است که عمدتاً علت آن تفاوت های قومی، فرهنگی و زبانی این روستا-شهر با روستاهای اطراف و همچنین فاصله اندک روستاها با نیشابور بوده است. علاوه بر این بررسی های میدانی نشان داده اند میزان مهاجران وارد شده از ۱۰ روستای نمونه به

شهر قدمگاه ۳۵ خانوار و به شهرک مسکونی امام رضا (ع) در جنوب شهر خرو، ۶ خانوار بوده است. در بخش میان جلگه، ۶۰ درصد روستائیان بیان کرده‌اند در صورت وجود امکانات شغلی، رفاهی و افزایش خدمات تجاری در این شهر، اولویت مهاجرت خود را این شهر تعیین نموده‌اند، چرا که به محل زندگی (روستاها) خود، بستگان و اراضی کشاورزی‌شان نزدیک است. بنابراین با توجه به ضعف زیرساخت‌های اقتصادی (عدم استقرار صنایع، عدم سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی)، اولویت مهاجران روستایی منطقه، به ترتیب به نیشابور با ۸۰ درصد، روستا- شهر عشق آباد با ۱۰ درصد و در نهایت مشهد، تهران و نواحی دیگر با ۳ درصد بوده است. همچنین میزان مهاجران وارد شده از ۱۰ روستای نمونه به شهر عشق آباد ۱۷ خانوار بوده است.

علاوه بر بررسی‌های میدانی، تحلیل‌های آماری نیز بخشی از یافته‌های پژوهش را تأیید نموده‌اند. جدول (۴)، تحولات جمعیتی - فضایی روستا- شهرها و اثرات فضایی آن‌ها بر منطقه را در دوره ۹۰-۱۳۷۵ نشان داده است.

جدول ۴: تحولات جمعیتی- فضایی روستا- شهرها و منطقه مورد مطالعه در دوره ۱۳۷۵-۱۳۹۰

ردیف	سال / محدوده	ضریب کشش پذیری	نرخ رشد	جمعیت		ضریب آتروپی		ضریب جینی	
				۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۷۵	۱۳۹۰
۱	قدمگاه	۲/۰۸	۷/۹	۱۶۷۸	۳۶۶۱	۰/۱۶۳۵	۰/۲۸۵۴	۰/۶۱۳۹	۰/۵۶۸۵
۲	خرو	۰/۵۵	۲/۱	۱۱۲۸۵	۱۴۷۹۹				
۳	عشق آباد	۰/۷۶	۲/۹	۱۱۳۶	۱۶۳۱				
۴	نقاط شهری	-	۳/۸	۱۶۹۱۳۱	۲۶۶۶۴۰				

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

با استفاده از ضریب کشش‌پذیری جمعیتی، می‌توان میزان انعطاف‌پذیری جمعیت روستا- شهرهای منطقه را ارزیابی نمود و چنانچه میزان ضریب به سمت یک و بالاتر برود، شهر دارای جاذبه جمعیتی بالاتر و برعکس است، ضرایب پایین‌تر نشان‌دهنده ناتوانی شهر در جذب مهاجر و حفظ جمعیت خود بوده است (فنی، ۱۳۸۸: ۷۸). با توجه به ارقام جدول بالا، ضریب کشش‌پذیری

برای شهر قدمگاه در طول دوره ۹۰-۱۳۷۵ معادل ۲/۰۸ محاسبه شده است. بنابراین ضریب قدمگاه نمایانگر توفیق نسبی آن در حفظ جمعیت خود و مهاجرپذیری در این دوره بوده است. اما این ضریب برای شهرهای خرو برابر با ۰/۵۵ و عشق آباد معادل ۰/۷۶ محاسبه شده است که نشان دهنده ناتوانی نسبی آنهاست.

ضریب آنتروپی نیز تعیین کننده تعادل فضایی استقرار جمعیت در کانون های شهری یک منطقه یا کشور است. براساس اصل نظری مدل، زمانیکه ضریب آنتروپی به طرف ۱ و بالاتر گرایش یابد، نشانه وجود تعادل و توازن فضایی جمعیت در کانون هاست و فاصله از ۱، عکس این حالت را نشان می دهد (فرهودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۹). با توجه به جدول (۴) در سال ۱۳۷۵، آنتروپی نسبی منطقه معادل ۰/۱۶۳۵ بوده است در حالی که این وضعیت در سال ۱۳۹۰ به ۰/۲۸۵۴ رسیده است که نشان دهنده روند حرکت جمعیت منطقه به سمت تعادل و توازن فضایی بیشتر است. محاسبه ضریب جینی نیز نشان داده است ایجاد کانون های جدید شهری سبب می شود این ضریب از رقم ۰/۶۱۳۹ در سال ۱۳۷۵، به رقم ۰/۵۶۸۵ در سال ۱۳۹۰ کاهش یابد و به دلیل اینکه نزدیک شدن ضریب به سمت صفر، نشان دهنده توزیع متعادل جمعیت در طبقات جمعیتی است، منطقه در حال کاهش تمرکز جمعیتی در مرکز شهرستان و حرکت به سمت تعادل است.

۴-۲- اثرات روستا- شهرها در ارتقای شاخص های اقتصادی- اجتماعی و زیربنایی

انتخاب شاخص های اقتصادی - اجتماعی و زیربنایی مورد نظر پژوهش که در جدول (۵)، فهرست شده اند، برپایه تعیین و تحلیل اثرات مستقیمی است که ایجاد روستا- شهرها در ارتقای شاخص های مذکور داشته اند و در صورت نبود روستا- شهرها، تحول در این شاخص ها اتفاق نیافتاده است و یا سرعت تحول آنها بسیار اندک بود. برای نمونه در مواردی ایجاد روستا- شهرها باعث پدید آمدن یک زیرساخت و کاهش هزینه های دسترسی به آن مانند خدمات اداری و سیاسی (ادارات آب، برق، گاز، دادگستری و سایر موارد)، دفع بهداشتی زباله، گاز لوله کشی خانگی، پزشک و داروخانه خصوصی و مواردی از این قبیل در دو بخش مورد اشاره شده است.

جدول ۵: شاخص های اقتصادی- اجتماعی و زیربنایی حوزه نفوذ در دوره قبل و بعد روستا-شهرها

میان جلگه		زبرخان		بخش ها / سال شاخص ها
۱۳۹۰	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۷۵	
٪۳/۵	.	٪۳۷/۹	٪۱۲/۴	نرخ شهرنشینی
۳ بار	۱ بار	۳ بار	۱ بار	متوسط مراجعات اداری روستائیان در ماه به روستا- شهرها
٪۲۲/۴	۰	٪۴۴/۶	٪۱۴/۳	درصد روستاهای برخوردار از حمل و نقل مسافری روستا- شهرها
۳	۰	۱۵	۲	تعداد مراکز ارائه خدمات مالی (بانک، موسسه مالی و اعتباری)
٪۵۵	۰	٪۷۲	٪۱۲	درصد روستاهای برخوردار از خدمات مالی و اعتباری شهری
٪۳/۷	۰	٪۸۷/۱	۰	درصد خانوارهای برخوردار از گاز لوله کشی
۱۷	۶	۳۱	۱۴	تعداد مراکز خرید و فروش محصولات کشاورزی و باغی روستا- شهرها
۳	۱	۴	۱	تعداد مراکز ارائه نهاده های کشاورزی (کود، سم، بذر و مواردی از این قبیل)
۲	۱	۳	۱	تعداد مراکز ارائه خدمات دامپزشکی (دولتی و خصوصی)
٪۸۵	۰	٪۵۵	۰	درصد روستاهای برخوردار از خدمات دامپزشکی خصوصی
٪۷۵	٪۱۰	٪۴۵	٪۲۰	درصد روستاهای برخوردار از بازارهای فروش محصولات
٪۳۴/۹	۰	٪۶۶	۰	درصد روستاهای برخوردار از خدمات دفع بهداشتی زباله
۱/۸۶	۰/۹۳	۲/۸۴	۰/۹۲	نسبت تعداد پزشک به ازای ۱۰ هزار نفر
۰/۲۷	۰	۱/۰۶	۰/۱۸	نسبت تعداد داروخانه به ازای ۱۰ هزار نفر
۳	۰	۲	۰	تعداد آموزشگاههای خصوصی کامپیوتر
۱	۰	۴	۰	تعداد مراکز آموزش عالی
٪۳۴/۵	۰	٪۵۵	۰	درصد روستاهای برخوردار از خدمات فرهنگی (ایترنت، کانون فرهنگی، کتابخانه و مواردی از این قبیل)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

به منظور بررسی عملکرد خدماتی روستا- شهرها و پاسخ به بخش نخست پرسش دوم تحقیق، از آزمون t استفاده شد و داده‌ها با نرم افزار آماری SPSS تحلیل شدند. خدمات مورد نظر پژوهش در ۹ گروه خدمات اداری- سیاسی، تجاری، امنیتی و قضایی، بهداشتی- درمانی، مالی و اعتباری، فرهنگی، آموزشی، کشاورزی و دامپزشکی و امکانات حمل و نقل دسته‌بندی و تعیین شدند و میزان رضایت روستائیان از هر یک براساس فاصله آن‌ها تا روستا- شهرها ارزیابی شد.

جدول ۶: آزمون t مؤلفه های فاصله و میزان رضایت از انواع خدمات

بخش زبرخان							
رتبه	میزان رضایت	خدمات	میانگین	انحراف معیار	معنی داری	درجه آزادی	آزمون t
۱	تا ۱۰ کیلومتر فاصله	۹	۷۱/۱۱	۱۳/۶۴	۰/۰۲۵	۱۶	۲/۴۶۳
۲	بیشتر از ۱۰ کیلومتر	۹	۵۰/۰۰	۲۱/۷۹			
بخش میان جلگه							
۳	تا ۱۰ کیلومتر فاصله	۹	۶۵/۵۵	۱۶/۶۶	۰/۰۶۰	۱۶	۲/۰۲۰
۴	بیشتر از ۱۰ کیلومتر	۹	۴۷/۷۷	۲۰/۴۸			

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

باتوجه به اینکه مقدار t ثبت شده در جدول درصد توزیع های t، با درجه آزادی ۱۶ در سطح آلفا $\alpha=0/05$ ، معادل $1/746$ به دست آمد و مقادیر t براساس داده های بخش زبرخان (۲/۴۶۳) و میان جلگه (۲/۰۲۰)، بزرگ تر از این مقدار محاسبه شد، بنابراین بین ارتقای نقش اداری و خدماتی روستا- شهرها و افزایش رضایت اجتماعی و همچنین با کاهش فاصله روستائیان از عملکرد خدماتی آنها (H1) رابطه معناداری وجود داشت.

همچنین با بررسی های میدانی مشخص شد بیش از ۸۰ درصد روستائیان معتقد بوده اند در این دو بخش، ارتقای نقش خدماتی روستا- شهرها از ۶۰ درصد رفت و آمدهای اداری- خدماتی به مرکز شهرستان جلوگیری کرده است و به موازات افزایش فاصله با این شهرها، امکان برخورداری از خدمات اقتصادی (یافتن شغل) و تجاری در این نواحی کاهش یافته است.

۳-۴- تأثیرات اقتصادی و کشاورزی روستا- شهرها

بررسی های میدانی نشان داده است مهمترین اثرات اقتصادی روستا- شهرها، ارتقای نقش بازاری آنها بوده است که علاوه بر کاهش هزینه های حمل و نقل و افزایش درآمد روستائیان، موجب ایجاد بیش از ۲۰ نوع شغل جدید (دولتی و خصوصی) شده و به ویژه خدماتی در سه روستا- شهر قدمگاه، خرو و عشق آباد پدید آورده است. پس از ایجاد روستا- شهر خرو در بخش زبرخان، تعداد مراکز خرید و فروش میوه (آلو)، با رشدی بیش از دو برابر، از ۱۱ مرکز

به ۲۴ مرکز افزایش یافته است و بر این اساس بیش از ۸۰ درصد باغداران منطقه که قبلاً بین ۴۰ تا ۵۰ درصد تولیدات خود را به تجار خرو می‌فروختند، اکنون به دلیل کاهش ۳۰ تا ۵۰ درصدی هزینه‌های حمل و نقل و افزایش قیمت بالاتر تا ۱۰ درصد (به دلیل رقابت تاجران) حدود ۸۰ درصد آلودی تولیدی خود را به تجار این شهر می‌فروشند.

در بخش میان‌جلگه، بیش از ۹۰ درصد روستائیان بیان کرده‌اند پس از ارتقای عشق‌آباد، ۸۰ درصد تجار و مراکز خرید و فروش پنبه، گندم و جو، از شهر نیشابور به این شهر انتقال یافته‌اند و با عرضه محصولات خود به تجار منطقه، بین ۵۰ تا ۶۰ درصد در هزینه‌های حمل و نقل تولیداتشان صرفه‌جویی شده است. خدمات دیگری که ۷۰ تا ۸۰ درصد روستائیان در دو بخش مورد نظر نسبت به آن اظهار رضایت کرده‌اند خدمات توزیع نهاده‌های کشاورزی (مراکز ارایه کود، بذر، سم و مواردی از این قبیل) و دامپزشکی خصوصی (دامپزشک و داروخانه) بوده است که به ادعای آنان مانع مراجعه آنها به نیشابور و صرف هزینه‌های بالاتر (۳۰ تا ۵۰ درصد) شده است.

در زمینه اشتغال نیز مابین ۱۰ روستای نمونه بخش زیرخان، ۹ روستا در مجموع ۱۸۵ نفر - ۲۲ درصد در قدمگاه، ۷۸ درصد در شهرک صنعتی مجاور شهر خرو - شغل وجود داشته است. نظرسنجی روستائیان در مورد احتمال یافتن شغل نشان داده است ۱۰ درصد مشهد، ۱۲ درصد نیشابور، ۸ درصد قدمگاه و ۷۰ درصد شهرک صنعتی خرو را مناسب‌ترین مکان برای به دست آوردن شغل دانسته‌اند.

در بخش میان‌جلگه از ۱۰ روستای نمونه، ۳۲ نفر در مشاغل ثابت و دائمی - تعمیرگاه‌ها، مراکز خرید و فروش تجاری و مواردی از این قبیل - و بیش از ۸۰ نفر در مشاغل فصلی - در فصل برداشت پنبه در مراکز خرید و فروش و کارخانه پنبه - روستا - شهر عشق‌آباد شاغل بوده‌اند. بیش از ۹۰ درصد روستائیان ضعف اقتصادی - صنعتی و عدم سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی را در عشق‌آباد علت عدم توفیق آن در جذب و حفظ جمعیت و عدم توسعه منطقه مطرح نموده‌اند، بنابراین تنها ۱۰ درصد روستائیان شهر عشق‌آباد، ۶۵ درصد نیشابور، ۱۵ درصد

تهران، ۱۰ درصد مشهد و دیگر مراکز را برای کسب شغل مناسب دانسته‌اند. ۷۰ درصد روستائیان بیان کرده‌اند وجود امکانات شغلی در این شهر اولین خواسته آنان و زیربنای توسعه منطقه می‌باشد. در پاسخ به بخشی از پرسش دوم تحقیق، دیدگاه‌های روستائیان نسبت به ارتقای روستا- شهرها و توسعه منطقه با استفاده از آزمون رتبه علامت‌دار ویلکاکسون آزمون شد. داده‌های گردآوری شده در مورد تبیین اثرات روستا- شهرها در زمینه ایجاد دیدگاه منفی (H0) یا مثبت (H1) برای توسعه منطقه با نرم‌افزار آماری SPSS تجزیه و تحلیل شدند.

جدول ۷: نتایج آزمون رتبه ی علامت‌دار ویلکاکسون دیدگاه روستائیان نسبت به ایجاد روستا- شهر

ردیف	منطقه	دیدگاهها	تعداد N	میانگین	استاندارد آماره Z	آماره P.Value
۱	بخش زبرخان دیدگاه مثبت < دیدگاه منفی a. دیدگاه مثبت > دیدگاه منفی b. دیدگاه منفی = دیدگاه مثبت c.	منفی	۴۳ a	۴۱/۵۰	-۳/۱۷۶	۰/۰۰۱
۲		مثبت	۲۷ b	۲۵/۹۴		
۳		مشابه	۵ c			
۴		جمع	۷۵			
۵	بخش میان جلگه دیدگاه مثبت < دیدگاه منفی a. دیدگاه مثبت > دیدگاه منفی b. دیدگاه منفی = دیدگاه مثبت c.	منفی	۱۴ a	۱۵/۲۵	-۲/۲۹۸	۰/۰۲۲
۶		مثبت	۹ b	۶/۹۴		
۷		مشابه	۲ c			
۸		جمع	۲۵			

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

از آنجا که مقادیر P.Value در بخش زبرخان (۰/۰۰۱) و میان جلگه (۰/۰۲۲) کمتر از سطح آلفا $\alpha = ۰/۰۵$ به دست آمد، بنابراین ارتقای روستا- شهرها با ایجاد دیدگاه منفی (H0) روستائیان برای توسعه منطقه رد شد و به عبارت دیگر روستا- شهرها سبب ایجاد دیدگاه مثبت روستائیان نسبت به توسعه آتی منطقه شده‌اند.

۵- نتیجه گیری و پیشنهادات

از آنجاییکه بر اساس نظریه یوفرد در بیشتر کشورهای در حال توسعه، امکان تمرکز سرمایه‌گذاری‌های مناسب در زیرساخت‌های اقتصادی-اجتماعی تمامی سکونتگاه‌های روستایی وجود ندارد، توسعه شهرهای کوچک و روستا-شهرها به عنوان یک استراتژی مکان‌محور، می‌تواند نقش مهمی در برقراری عدالت اجتماعی برای برخورداران روستائیان از خدمات اساسی و زیربنایی در این کشورها داشته‌باشد. نتایج این تحقیق نشان داده‌است راهبردهای توسعه روستایی در ایران نیز نمی‌تواند از اقدامات تقویت شهرهای کوچک و روستا-شهرها مجزا باشد. این شهرها از سویی با ارائه امکانات و خدمات زیربنایی، موجب پویایی و تحرک اقتصادی-اجتماعی نواحی روستایی، یکپارچگی فعالیت‌های غیرزراعی، ثبات جمعیتی، توسعه کشاورزی و مواردی از قبیل درمورد آن‌ها شده‌است و از سویی دیگر سبب کاهش مراجعه و مهاجرت ساکنان این شهرها و کاهش قلمرو نفوذ آن‌ها به شهرهای میانی و بزرگ شده‌است و در نهایت پایداری و توسعه این نواحی، زمینه‌ساز توسعه منطقه‌ای متوازن کشور بوده‌است.

نتایج پژوهش در منطقه مورد مطالعه به استناد مقایسه‌ی ضرایب آنتروپی در دو دوره قبل و پس از تأسیس آن‌ها نشان داده‌است توسعه روستا-شهرها، موجب شده نظام فضایی-جمعیتی شهرستان نیشابور به سوی تعادل حرکت کند و این روند ادامه یابد. در بین سه روستا-شهر مورد بررسی، قدمگاه رضوی به دلیل برخورداران از موقعیت مناسب ارتباطی، شرایط اقتصادی مطلوب، باغداری تجاری و اهمیت مذهبی و گردشگری دارای ضریب کشش‌پذیری جمعیتی بالایی معادل ۲/۰۸ در سطح منطقه و حتی استان خراسان رضوی بوده‌است و تصور می‌شود با توجه به استقرار شهرک صنعتی خیام (دومین قطب صنعتی استان) و روستا-شهر خرو در نزدیکی آن، با سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی این نواحی، بتوان در آینده این دو مجموعه شهری را به عنوان دومین قطب جمعیت شهری و جاذب مهاجران روستایی بخش و شهرستان مورد توجه قرارداد.

روستا-شهر عشق‌آباد در بخش میان‌جلگه به عنوان سومین شهر مورد بررسی، دارای ضریبی معادل ۰/۷۶ بوده‌است که از دلایل مهم پایین‌بودن این ضریب، فقدان زمینه‌ها و زیرساخت‌های اقتصادی مناسب مانند عدم استقرار صنایع و توسعه فعالیت‌های غیرکشاورزی بوده‌است. با توجه به

اینکه مهاجران روستایی این بخش بیش از ۷۵ درصد، انگیزه‌های اقتصادی (اشتغال و درآمد) داشته‌اند، شرایط این روستا- شهر را بسیار نامناسب و ضعیف دانسته‌اند و براین اساس اولویت اول مهاجرت آن‌ها شهر نیشابور بوده است. بنابراین با توجه به مطالعات میدانی و تحلیل‌های آماری پژوهش، فقط قدمگاه رضوی در جذب و حفظ بخشی از مهاجران روستایی توفیق داشته است در حالی که دو روستا - شهر خرو و عشق آباد توفیقی درین زمینه نداشته‌اند.

نتایج بررسی‌های اقتصادی پژوهش نشان داده است در سه روستا- شهر مورد اشاره، بیش از ۲۵ نوع مشاغل جدید خدماتی ایجاد شده است که نقش مهمی در افزایش درآمدهای غیرکشاورزی حداقل برای ساکنین این روستا - شهرها داشته‌اند و همچنین مشاغل جدید علاوه بر ایجاد شغل و درآمد برای تعداد محدودی از بیکاران در روستای پیرامون، سبب سرمایه‌گذاری بیشتر ساکنین این شهرها شده است و بدون مراجعه به مرکز شهرستان بخش مهمی از نیازمندی‌های روستائیان به خدمات مذکور تأمین شده است. استقرار برخی ادارات و سازمان‌های دولتی و به دنبال آن ایجاد و توسعه برخی زیرساخت‌های بهداشتی - درمانی، آموزشی (به ویژه بخش خصوصی) و زیربنایی (به ویژه گاز لوله‌کشی، آب و مواردی از این قبیل)، از مهم‌ترین تأثیرات افزایش دسترسی روستائیان به خدمات اساسی در دو بخش مورد اشاره بوده است و نتایج تحلیل‌های آماری علاوه بر تأیید یافته‌ها نشان داده‌اند ارتباط رضایت اجتماعی روستائیان و نزدیکی آن‌ها به روستا- شهرها معنادار بوده است و منجر به ایجاد دیدگاه مثبت به توسعه منطقه در آینده گردیده است.

یکی از مهمترین اثرات ارتقای نقش بازاری روستا - شهرها، کاهش هزینه‌های تولید کشاورزی و افزایش سودآوری فعالیت‌ها در این بخش، از جنبه توسعه کشاورزی در دو بخش مورد مطالعه بوده است. در بخش زبرخان با توسعه فعالیت‌های خدماتی و گردشگری قدمگاه، بخش عمده تولیدات باغی کمتر از ۲ تن از باغداران منطقه، به خرده‌فروشان این شهر عرضه شده و با قیمت بالاتر فروخته شده‌اند و پس از ارتقای شهر خرو، تعداد مراکز خرید و فروش تولیدات باغی بخش از ۱۴ مرکز به ۳۱ مرکز افزایش یافته است و به موازات این تحول، وسایل حمل و نقل نیز فراوانی بیشتری داشته‌اند و این امر سبب افزایش مبادلات کشاورزی باغداران بخش با این روستا - شهرها شده است که این افزایش بر کاهش هزینه‌های حمل و نقل تأثیر مستقیم داشته است.

باتوجه به اینکه کاستی‌ها و نقاط ضعف روستا-شهرهای مورد مطالعه عمدتاً شامل عدم استقرار امکانات بهداشتی - درمانی، آموزشی، ورزشی و رفاهی سطح بالا، عدم استقرار خدمات اداری تصمیم‌گیرنده و پاسخگو به نیازهای روستائیان (تمرکزگرایی اداری در برخی خدمات) بوده است و مهمترین آن توانایی پایین اقتصادی در جذب نیروی کار مازاد روستایی بوده است، برای رفع بخشی از مشکلات اشاره شده، پیشنهادهای زیر ارائه شده‌اند:

۱- سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اقتصادی و توسعه اشتغال غیرکشاورزی در مراکز جدید شهری مانند سرمایه‌گذاری در صنایع فرآوری تولیدات بخش کشاورزی، ایجاد انبارها، سردخانه‌ها و صنایع بسته‌بندی و همچنین فراهم نمودن امکان جذب بخشی از نیروی کار مازاد روستایی در این فعالیت‌ها.

۲- ایجاد ادارات دولتی و شرکت‌های تابعه که در روستا-شهرها فعال نیستند و همچنین استقرار سازمان‌های دولتی مناسب و با اختیارات کافی (از طریق امکانات جدید رایانه‌ای، اینترنت و شبکه‌های داخلی ارتباطی)، توسعه مراکز خدماتی - تجاری (مراکز عمده‌فروشی تجاری و فروشگاه‌های توزیع تعاونی)، رفاهی، آموزشی و بهداشتی - درمانی شبانه‌روزی (بیمارستان، داروخانه، مراکز آزمایشگاهی و مواردی از این قبیل) برای برآوردن نیازهای اداری روستائیان بدون مراجعه به مراکز شهرستان و استان.

۳- بهبود و ارتقای راه‌های ارتباطی، شبکه‌ها و وسایل حمل و نقل عمومی در بین روستا-شهرها و روستاهای پیرامون برای سهولت در ارائه خدمات به روستائیان.

۴- افزایش ارتباطات متقابل اجتماعی بین روستا-شهرها و روستاهای پیرامون مانند ایجاد پارک‌ها، مراکز تفریحی و ورزشی، برگزاری مسابقات ورزشی و رقابت‌های علمی-فرهنگی برای جلب مشارکت اجتماعی بیشتر روستائیان در توسعه منطقه‌ای.

کتابنامه

۱. آذرخش، صالح؛ حسین پور، رحمان و بریمانی، فرامرز. (۱۳۸۹). «بررسی نقش روستا-شهرها در توسعه روستاهای پیرامونی-مورد: روستا-شهر چرام شهرستان کهگیلویه». چکیده مقالات

- چهارمین کنگره بین المللی جغرافیدانان جهان اسلام. دانشگاه سیستان و بلوچستان. صص ۱۰۷-۱۰۶.
۲. ایزدی خرامه، حسن. (۱۳۸۰). *تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی مورد مطالعه: استان فارس*؛ رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۳. پشاه آبادی، شهرام. (۱۳۸۵). *نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی، مورد کامیاران-کردستان*؛ پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۴. پورتال مرکز آمار ایران، ۱۳۴۵، ۱۳۳۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰. www.sci.org.ir.
۵. توفیق، فیروز. (۱۳۸۴). *آمایش سرزمین- تجربه جهانی و انطباق آن با وضع ایران*؛ تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری (وزارت مسکن و شهرسازی).
۶. خراط زبردست، اسفندیار. (۱۳۷۷). *عملکردهای شهری در توسعه روستایی، رویکردی با نگرش فضایی به برنامه ریزی منطقه ای*. فصلنامه مسکن و انقلاب. ۸۴. صص ۲۷-۳۷.
۷. خراط زبردست، اسفندیار. (۱۳۸۳). *اندازه شهر*؛ تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۸. راد، پرویز. (۱۳۸۰). *چگونگی تبدیل روستاهای بزرگ به شهر- نمونه مورد مطالعه بین سرشماری ۱۳۷۵-۱۳۶۵*. نشریه سپهر. ۳۹. صص ۴۹-۵۴.
۹. رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و ایزدی خرامه، حسن. (۱۳۸۰). *تحلیلی بر رویکردهای مکانیابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی: بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD) و مدل های تخصیص مکانی (L.A)*. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۴۴. صص ۳۰-۶۶.
۱۰. رضائی، مریم و تقوایی، مسعود. (۱۳۸۸). *جایگاه شهرهای کوچک در تعادل بخشی توزیع فضایی جمعیت، مورد: استان ایلام*. فصلنامه جمعیت. ۶۸ و ۶۷. صص ۱۸-۱.
۱۱. رضوانی، محمدرضا؛ گلی، علی و اکبریان رونیزی، سعیدرضا. (۱۳۸۶). *نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه مورد: دهستان رونیز، شهرستان استهبان*. فصلنامه پژوهش های جغرافیایی. ۶۱. صص ۴۵-۵۸.
۱۲. زبردست، اسفندیار. (۱۳۸۶). *بررسی تحولات نخست شهری در ایران*. فصلنامه هنرهای زیبا. ۲۹. صص ۲۹-۳۸.

۱۳. زیاری، کرامت الله. (۱۳۸۸). *برنامه ریزی شهرهای جدید*؛ چاپ دهم. تهران: انتشارات سمت.
۱۴. سیفالهی، محمود؛ شهابی، سیامک و صالحی، اصغر. (۱۳۸۷). «*اثرات تبدیل روستا به شهر بر بخش کشاورزی مناطق روستایی، مورد: شهر اژیه در پایاب زاینده‌رود*». فصلنامه روستا و توسعه. ۴۳. صص ۷۷-۹۶.
۱۵. شکویی، حسین. (۱۳۷۳). *دیدگاههای نو در جغرافیای شهری*؛ چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
۱۶. شیخی، داوود. (۱۳۸۲). *نقش روستا-شهرها در توسعه ناحیه ای مورد: روستا-شهر خنداب-اراک*؛ پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. دانشگاه تهران.
۱۷. شیرازی، محمودرضا. (۱۳۷۸). *نقش کارکردی شهرهای کوچک در توسعه روستایی، مورد: حمیدیه- خوزستان*؛ پایان نامه ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. دانشگاه شهید بهشتی تهران.
۱۸. ضیاء توانا، محمدحسن و امیرانتخابی، شهرام. (۱۳۸۶). «*روند تبدیل روستا به شهر و پیامدهای آن در شهرستان تالش*». فصلنامه جغرافیا و توسعه. ۱۰. صص ۱۰۷-۱۲۸.
۱۹. طاهرخانی، حبیب الله. (۱۳۷۸). «*تبدیل روستاهای بزرگ به شهر- نگاهی به یک سیاست*». ماهنامه شهرداریها. ۵. صص ۱۸-۲۱.
۲۰. علیمددی، علی. (۱۳۷۹). *نقش روستا- شهرها در توسعه روستایی مورد: فیض آباد تربت حیدریه*؛ پایان نامه ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. دانشگاه فردوسی مشهد.
۲۱. قدیری معصوم، مجتبی و نجفی کانی، علی اکبر. (۱۳۸۲). «*برنامه های توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آنها بر نواحی روستایی*». فصلنامه پژوهش های جغرافیائی. ۴۴. صص ۱۱۱-۱۲۱.
۲۲. فرهودی، رحمت الله؛ زنگنه شهرکی، سعید و ساعد موحشی، رامین (۱۳۸۸). «*چگونگی توزیع فضایی جمعیت در نظام شهری ایران طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵*». فصلنامه پژوهش های جغرافیائی، ۶۸. صص ۵۵-۶۸.
۲۳. فریدمن، جان و داگلاس، مایک. (۱۳۶۳). *توسعه روستا-شهری*؛ ترجمه عزیز کیاوند. تهران: نشر سازمان برنامه و بودجه.
۲۴. فنی، زهره. (۱۳۷۵). *نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه ای، مورد مطالعه: استان خوزستان*؛ رساله دکتری جغرافیای شهری. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

۲۵. فنی، زهره. (۱۳۸۸). *شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه ای*؛ تهران: نشر آذرخش.
۲۶. کامروا، محمد علی. (۱۳۷۹). «*روند تغییر مکان جمعیت شهری در ایران*». فصلنامه هنرهای زیبا. ۸ صص ۷۴-۸۳.
۲۷. میسرا، آر. پی. (۱۳۶۶). *صنعتی کردن روستا در کشورهای جهان سوم*. تهران: انتشارات روستا و توسعه.
۲۸. نادری ورنندی، برهان. (۱۳۷۸). *توانسنجی روستا-شهرها به عنوان کانون های جدید شهری در توسعه ناحیه ای مورد: ساری*؛ پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیای شهری. تهران: دانشگاه تهران.
۲۹. نوری، هدایت الله؛ حسینی آبری، سیدحسن و خادمی، حسین. (۱۳۸۸). «*نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد*». فصلنامه جغرافیا و توسعه. ۱۳. صص ۶۱-۷۸.
30. Allingham, P. (2009). *Experiential Strategies for the Survival of Small Cities in Europe*, European Planning Studies. 17(6): 905-923.
31. Hall, B & Pulver, R. (2009). *North Carolina Small Towns Initiative*. N.C. Rural Economic Development Center. www.ncruralcenter.org.
32. Hannah, V. (2008). *Small Towns as Interfaces for Interaction, Exchange and Transition in Vietnam*. Institute of Southeast Asian Studies II. Germany: University of Passau.
33. Johnson, E. A. (1970). *The Organization of Space in Developing Countries*. Cambridge: Harvard University Press.
34. National Association of Municipalities of the Republic of Bulgaria. (2003). *Small Cities Capacity Building Strategy*. NAMRB. www.rti.org.
35. Owusu, George. (2005). *Small Towns in Ghana: Justifications for their Promotion under Ghana's Decentralisation Programme*. African Studies Quarterly. 8(2). www.africa.com.
36. Pederson, Poul ove. (1995). *The Small Town Agents: Their Policies and Strategies*. Regional Development Dialogue. 16(2): 76-84.
37. Satterthwaite, D & Tacoli, C. (2003). *The urban part of rural development: the role of small and intermediate urban centres in rural and regional development and poverty reduction*. London: International Institute for Environment and Development(IIED).